

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده کشاورزی
گروه ترویج و آموزش کشاورزی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی مهندسی کشاورزی گرایش
توسعه روستایی

عنوان پایان نامه

سنجش سطوح توسعه یافتگی کشاورزی دهستان قراتوره، شهرستان دیواندره

استاد راهنما:

دکتر علی اصغر میرک زاده

استاد مشاور:

دکتر فرحناز رستمی

دانشجو:

ژیلا مرادی

اسفندماه ۱۳۹۱

با تشکر و سپاس از

استاد ارجمند و دلسوزم **جناب آقای دکتر علی اصغر میرک زاده**، که همواره با روئی گشاده و با کمال تواضع و بزرگواری مرا در تمامی مراحل یاری نموده‌اند. هر چند که زحمات ایشان بیش از تشکر ساده من است. استاد گرامی و عزیزم **سرکار خانم دکتر فرحناز رستمی**، که به عنوان استاد مشاور از هیچ گونه راهنمایی و مساعدتی دریغ نمودند.

جناب آقای دکتر امیرحسین علی بیگی به عنوان داور داخلی و **جناب آقای دکتر جعفر توکلی** به عنوان داور خارجی که زحمت قرائت پایان نامه و حضور در جلسه دفاع را کشیدند.

جناب آقای دکتر واحدی که به عنوان نماینده تحصیلات تکمیلی در جلسه دفاع حضور داشتند. اساتید محترم گروه ترویج و توسعه روستایی **آقایان دکتر پاپ زن، دکتر آگهی، دکتر زرافشانی، دکتر همزه‌ای و دکتر نادری** که طی مدت تحصیل در دوره کارشناسی ارشد از محضر این بزرگواران استفاده نموده‌ام.

جناب آقای مهندس محسن محمدی رئیس مرکز خدمات کشاورزی دهستان قراتوره که با در اختیار قرار دادن آمار و اطلاعات مربوط به دهستان کمک شایانی به اینجانب نمودند. **آقای فرزاد کریمی** که در انجام این پایان نامه مرا یاری نمودند.

خانواده عزیزم که دلسوزانه و بی دریغ همواره یاریگرم بوده‌اند و سلامتی آنان را از خداوند منان خواستارم. و با تشکر خالصانه خدمت **همه دوستانی** که به نوعی مرا در انجام رساندن این مهم یاری نموده‌اند.

تقدیم به خانواده‌ام:

که همواره در طول تحصیل متحمل زحماتم بودند و تکیه گاه من
در مواجهه با مشکلات، و وجودشان مایه دلگرمی من می باشد.

چکیده

توسعه بخش کشاورزی یکی از اهداف کلان هر جامعه‌ای است که می‌تواند موجب بالا رفتن استانداردهای زندگی شود و سهم اساسی در رفع فقر و نابرابری روستایی داشته باشد. هدف از انجام این تحقیق، بررسی وضعیت توسعه‌یافتگی کشاورزی روستاهای دهستان قراتوره و رتبه‌بندی این روستاها از لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه کشاورزی و تعیین برخوردارترین و محروم‌ترین آن‌ها و نشان دادن اولویت‌های توسعه در منطقه است. جامعه آماری تحقیق انجام شده، کشاورزان تمامی ۲۷ روستای دهستان قراتوره ($N=2800$) است که با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب نمونه‌ای به حجم ۳۳۸ نفر را با استفاده از جدول مورگان در بر می‌گیرد. در این تحقیق با استفاده از بررسی منابع و مطالعات میدانی، تعداد ۴۷ شاخص توسعه کشاورزی تدوین شد، سپس وزن شاخص‌ها با استفاده از آنتروپی تعیین و در نهایت به رتبه‌بندی روستاها با بهره‌گیری از روش TOPSIS اقدام شد. نتایج پژوهش نشان داد روستاهای دهستان با توجه به ضریب توسعه (C_i^+)، به سه سطح توسعه‌یافته، در حال توسعه و کمتر توسعه یافته (محروم)، طبقه‌بندی شدند. سه روستا به عنوان توسعه‌یافته‌ترین، ۱۱ روستا در حال توسعه و ۱۳ روستا کمتر توسعه‌یافته (محروم) از لحاظ میزان برخورداری از شاخص‌های توسعه کشاورزی قرار گرفته‌اند. که نشان دهنده این واقعیت است که تفاوت‌ها و نابرابری‌هایی در سطح توسعه‌یافتگی کشاورزی روستاها وجود دارد. همچنین، برای تبیین میزان نابرابری در ابعاد مختلف توسعه کشاورزی، ضریب پراکندگی مربوط به هر بخش محاسبه شد. نتایج نشان می‌دهد که بیشترین نابرابری روستاها به ترتیب مربوط به بخش‌های منابع آب و آبیاری و دامپروری است. در این راستا باید اولویت سرمایه‌گذاری به توسعه منابع آبی و افزایش ظرفیت دامپروری در منطقه اختصاص یابد. در ارتباط با موانع توسعه کشاورزی در منطقه مورد مطالعه، ۳۰ متغیر که میزان آلفای کرونباخ آن ۰/۸۴ به دست آمد، با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی ($KMO=0/819$) در پنج عامل زیرساختی، اقتصادی- مدیریتی، طبیعی، فرهنگی و آموزشی خلاصه شد. نتایج نشان داد بر اساس دیدگاه کشاورزان، عامل زیرساختی اولین مانع توسعه کشاورزی منطقه می‌باشد.

کلید واژه‌ها: توسعه کشاورزی، موانع توسعه، نابرابری توسعه، TOPSIS، دهستان قراتوره

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول : طرح پژوهش

۲	۱-۱- مقدمه.....
۴	۲-۱- بیان مسئله.....
۵	۳-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۶	۴-۱- اهداف پژوهش.....
۷	۵-۱- سؤال های تحقیق.....
۷	۶-۱- محدوده پژوهش.....
۸	۷-۱- معرفی دهستان قراتوره.....
۸	۸-۱- محدودیت های پژوهش.....
۹	۹-۱- تعریف واژگان.....

فصل دوم : ادبیات تحقیق

۱۲	۱-۲- مقدمه.....
۱۲	۲-۲- کشاورزی.....
۱۳	۱-۲-۲- ویژگی های بخش کشاورزی.....
۱۴	۲-۲-۲- اهداف بخش کشاورزی.....
۱۴	۳-۲- ارتباط بخش خدمات و صنعت با کشاورزی.....
۱۵	۴-۲- اهمیت کشاورزی در توسعه اقتصادی.....
۱۶	۵-۲- جایگاه کشاورزی در نظریه های توسعه اقتصادی.....
۱۸	۱-۵-۲- فراهم آوری مواد غذایی برای مصرف.....
۱۸	۲-۵-۲- عرضه نیروی کار (به ویژه به بخش صنعت).....
۱۹	۳-۵-۲- ایجاد بازار برای محصولات صنعتی.....
۱۹	۴-۵-۲- عرضه پس انداز.....
۲۰	۵-۵-۲- امکان تحصیل درآمد ارزی.....
۲۰	۶-۲- توسعه کشاورزی.....
۲۰	۱-۶-۲- تعریف توسعه کشاورزی.....
۲۱	۲-۶-۲- اهداف توسعه کشاورزی.....
۲۲	۳-۶-۲- فعالیت های پشتیبانی توسعه کشاورزی.....
۲۳	۷-۲- الگوهای توسعه کشاورزی.....
۲۳	۱-۷-۲- الگوی بهره برداری از منابع.....
۲۴	۲-۷-۲- الگوی حفاظت.....
۲۵	۳-۷-۲- الگوی موقعیت.....

۲۶	۴-۷-۲- الگوی نشر.....
۲۶	۵-۷-۲- الگوی نهاده‌های پر بازده.....
۲۷	۶-۷-۲- الگوی نوآوری القایی.....
۲۹	۸-۲- ارتباط توسعه کشاورزی و توسعه روستایی.....
۳۱	۹-۲- موانع توسعه کشاورزی.....
۳۷	۱۰-۲- منطقه.....
۳۸	۱۱-۲- توسعه منطقه‌ای.....
۳۹	۱۲-۲- نابرابری منطقه‌ای.....
۴۰	۱۳-۲- نظریه‌های توسعه منطقه‌ای مرتبط با توسعه کشاورزی.....
۴۰	۱-۱۳-۲- نظریه آگروپلنتین (منظومه کشت شهری).....
۴۱	۲-۱۳-۲- نظریه کاربری اراضی.....
۴۲	۱۴-۲- برنامه‌ریزی.....
۴۲	۱-۱۴-۲- برنامه‌ریزی منطقه‌ای.....
۴۳	۲-۱۴-۲- برنامه‌ریزی توسعه روستایی و کشاورزی.....
۴۴	۳-۱۴-۲- جایگاه بخش کشاورزی در برنامه‌های عمرانی و توسعه کشور.....
۴۵	۱۵-۲- سنجش سطوح توسعه.....
۴۵	۱۶-۲- فرآیند سنجش سطوح توسعه منطقه‌ای.....
۴۶	۱۷-۲- انتخاب شاخص.....
۴۷	۱۸-۲- مروری بر تحقیقات قبلی.....

فصل سوم : روش تحقیق

۵۶	۱-۳- مقدمه.....
۵۶	۲-۳- روش تحقیق.....
۵۶	۳-۳- جامعه آماری و واحدهای تحلیل.....
۵۶	۴-۳- روش نمونه‌گیری و حجم نمونه.....
۵۸	۵-۳- ابزار گردآوری داده‌ها.....
۵۸	۶-۳- تبیین روایی پرسشنامه.....
۵۸	۷-۳- قابلیت اعتماد یا پایایی پرسشنامه.....
۵۹	۸-۳- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها.....
۵۹	۱-۸-۳- آمار توصیفی.....
۵۹	۲-۸-۳- آمار استنباطی.....
۵۹	۱-۲-۸-۳- تکنیک‌های پردازش و تجزیه و تحلیل سطوح توسعه کشاورزی واحدهای مورد مطالعه.....
۶۰	۱-۱-۲-۸-۳- شاخص‌های مورد مطالعه.....
۶۲	۲-۱-۲-۸-۳- تصمیم‌گیری.....
۶۳	۳-۱-۲-۸-۳- الگوی تصمیم‌گیری چندمعیاره.....

۴-۱-۲-۸-۳- الگوی تصمیم‌گیری چندشاخصه.....	۶۳
۵-۱-۲-۸-۳- انواع روش‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه بر حسب ارتباط بین شاخص‌ها.....	۶۵
۶-۱-۲-۸-۳- مقیاس اندازه‌گیری شاخص‌ها و اندازه‌گیری یک شاخص کیفی به صورت کمی.....	۶۶
۷-۱-۲-۸-۳- روش اولویت‌بندی ترجیحی بر اساس تشابه به پاسخ ایده‌آل (TOPSIS).....	۶۷
۸-۱-۲-۸-۳- الگوریتم تکنیک TOPSIS.....	۶۹
۸-۱-۲-۸-۳- ۱- مرحله اول: تشکیل ماتریس تصمیم بر اساس n آلترناتیو و k شاخص.....	۶۹
۸-۱-۲-۸-۳- ۲- مرحله دوم: استاندارد نمودن داده‌ها و تشکیل ماتریس استاندارد (R).....	۷۰
۸-۱-۲-۸-۳- ۳- مرحله سوم: محاسبه وزن (W_j) برای شاخص‌ها.....	۷۰
۸-۱-۲-۸-۳- ۱- روش آنتروپی.....	۷۱
۸-۱-۲-۸-۳- ۲-۳- مرحله اول: بی‌مقیاس سازی ماتریس تصمیم‌گیری.....	۷۱
۸-۱-۲-۸-۳- ۳-۳- مرحله دوم: محاسبه مقدار آنتروپی (E_j).....	۷۱
۸-۱-۲-۸-۳- ۴-۳- مرحله سوم: محاسبه مقدار درجه‌ی انحراف (d_j).....	۷۲
۸-۱-۲-۸-۳- ۵-۳- مرحله چهارم: محاسبه‌ی وزن شاخص‌ها (W_j).....	۷۲
۸-۱-۲-۸-۳- ۴- مرحله چهارم: تشکیل ماتریس بی‌مقیاس (نرمالیزه) موزون (V).....	۷۲
۸-۱-۲-۸-۳- ۵- مرحله پنجم: محاسبه گزینه ایده‌آل مثبت و ایده‌آل منفی.....	۷۲
۸-۱-۲-۸-۳- ۶- مرحله ششم: به دست آوردن اندازه فاصله‌ها.....	۷۳
۸-۱-۲-۸-۳- ۷- مرحله هفتم: محاسبه نزدیکی نسبی به راه‌حل ایده‌آل.....	۷۳
۸-۱-۲-۸-۳- ۸- مرحله هشتم: رتبه‌بندی گزینه‌ها.....	۷۴
۹-۱-۲-۸-۳- شاخص توسعه‌یافتگی موریس.....	۷۴
۱۰-۱-۲-۸-۳- ضریب اختلاف.....	۷۵
۱۱-۱-۲-۸-۳- تحلیل عاملی.....	۷۵
۱۱-۱-۲-۸-۳- فرآیند اجرای پژوهش.....	۷۶

فصل چهارم : تجزیه و تحلیل داده‌ها

۱-۴- مقدمه.....	۷۹
۲-۴- یافته‌های توصیفی.....	۷۹
۱-۲-۴- ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای کشاورزان دهستان قراتوره.....	۷۹
۱-۲-۴- ۱- سن کشاورزان.....	۷۹
۱-۲-۴- ۲- تحصیلات کشاورزان.....	۸۰
۱-۲-۴- ۳- میزان کل اراضی کشاورزی (دیم و آبی) کشاورزان.....	۸۰
۱-۲-۴- ۴- میزان اراضی آبی کشاورزان.....	۸۱
۱-۲-۴- ۵- میزان اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت فشار.....	۸۱
۱-۲-۴- ۶- میزان اراضی قابل تبدیل شدن به کشت آبی.....	۸۲
۱-۲-۴- ۷- میزان اراضی باغی کشاورزان.....	۸۲
۱-۲-۴- ۸- تعداد قطعات اراضی کشاورزان.....	۸۳

۹-۱-۲-۴- وضعیت تعداد نیروی کار کشاورزی دهستان قراتوره.....	۸۳
۱۰-۱-۲-۴- وضعیت ظرفیت اشتغالزایی کشاورزی.....	۸۴
۱۱-۱-۲-۴- وضعیت برخورداری از بیمه اراضی.....	۸۵
۱۲-۱-۲-۴- وضعیت برخورداری از اعتبارات بانکی برای توسعه کشاورزی.....	۸۵
۱۳-۱-۲-۴- وضعیت عضویت در شرکت تعاونی.....	۸۵
۱۴-۱-۲-۴- وضعیت شرکت در کلاس‌های آموزشی- ترویجی.....	۸۶
۱۵-۱-۲-۴- میزان اراضی تحت مشاوره شرکت‌های فنی مشاوره‌ای کشاورزی.....	۸۶
۱۶-۱-۲-۴- محصولات غالب منطقه.....	۸۷
۱۷-۱-۲-۴- بررسی نظرات کشاورزان در ارتباط با وضعیت کشاورزی منطقه.....	۸۷
۲-۲-۴- موانع توسعه کشاورزی.....	۸۸
۳-۴- تحلیل‌های استنباطی.....	۹۰
۱-۳-۴- تعیین سطوح توسعه کشاورزی و رتبه‌بندی روستاهای دهستان قراتوره با استفاده از تکنیک تاپسیس.....	۹۰
۲-۳-۴- سطح‌بندی روستاهای دهستان قراتوره براساس میزان برخورداری از توسعه‌یافتگی کشاورزی.....	۹۲
۳-۳-۴- بررسی وضعیت پراکندگی توزیع شاخص‌های تدوین شده بر اساس ضریب پراکندگی.....	۹۳
۱-۳-۳-۴- بررسی وضعیت پراکندگی توزیع شاخص‌های مربوط به بخش نیروی انسانی.....	۹۳
۲-۳-۳-۴- بررسی وضعیت پراکندگی توزیع شاخص‌های مربوط به بخش زراعت و باغداری.....	۹۴
۳-۳-۳-۴- بررسی وضعیت پراکندگی توزیع شاخص‌های مربوط به بخش منابع آب و آبیاری.....	۹۵
۴-۳-۳-۴- بررسی وضعیت پراکندگی توزیع شاخص‌های مربوط به بخش دامپروری.....	۹۶
۵-۳-۳-۴- بررسی وضعیت پراکندگی توزیع شاخص‌های مربوط به بخش مکانیزاسیون.....	۹۶
۶-۳-۳-۴- بررسی کلی وضعیت پراکندگی توزیع شاخص‌های مربوط به توسعه‌کشاورزی.....	۹۷
۴-۳-۴- تعیین سطوح توسعه‌یافتگی و رتبه‌بندی روستاهای دهستان قراتوره با استفاده از مدل موریس.....	۹۸
۵-۳-۴- رتبه‌بندی روستاهای دهستان قراتوره براساس شاخص‌های نیروی انسانی.....	۹۸
۶-۳-۴- مقایسه‌ی وضعیت روستاهای دهستان از نظر شاخص‌های نیروی انسانی.....	۱۰۰
۷-۳-۴- رتبه بندی روستاهای دهستان قراتوره بر اساس شاخص‌های زراعت و باغداری.....	۱۰۱
۸-۳-۴- مقایسه‌ی وضعیت روستاهای دهستان از نظر شاخص‌های زراعت و باغداری.....	۱۰۴
۹-۳-۴- رتبه‌بندی روستاهای دهستان قراتوره بر اساس شاخص‌های منابع آب و آبیاری.....	۱۰۵
۱۰-۳-۴- مقایسه‌ی وضعیت روستاهای دهستان از نظر شاخص‌های منابع آب و آبیاری.....	۱۰۶
۱۱-۳-۴- رتبه‌بندی روستاهای دهستان قراتوره بر اساس شاخص‌های دامپروری.....	۱۰۷
۱۲-۳-۴- مقایسه‌ی وضعیت روستاهای دهستان از نظر شاخص‌های دامپروری.....	۱۰۸
۱۳-۳-۴- رتبه‌بندی روستاهای دهستان قراتوره بر اساس شاخص‌های مکانیزاسیون.....	۱۰۹
۱۴-۳-۴- مقایسه‌ی وضعیت روستاهای دهستان از نظر شاخص‌های منابع مکانیزاسیون.....	۱۱۱
۱۵-۳-۴- رتبه‌بندی کلی روستاهای دهستان قراتوره از نظر میزان توسعه‌یافتگی در زمینه شاخص‌های توسعه کشاورزی بر اساس مدل موریس.....	۱۱۲

۱۱۴.....	۱۶-۳-۴- تحلیل عاملی موانع توسعه یافتگی کشاورزی در دهستان قراتوره.....
۱۱۴.....	۱۶-۳-۴- ۱- عامل اول: زیرساختی.....
۱۱۵.....	۱۶-۳-۴- ۲- عامل دوم: اقتصادی- مدیریتی.....
۱۱۵.....	۱۶-۳-۴- ۳- عامل سوم: طبیعی.....
۱۱۶.....	۱۶-۳-۴- ۴- عامل چهارم: آموزشی.....
۱۱۶.....	۱۶-۳-۴- ۵- عامل پنجم: فرهنگی.....
۱۱۸.....	۱۷-۳-۴- اولویت بندی موانع توسعه کشاورزی به تفکیک روستاهای مورد مطالعه.....

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری و پیشنهادها

۱۲۲.....	۱-۵- مقدمه.....
۱۲۲.....	۲-۵- نتیجه گیری.....
۱۲۲.....	۱-۲-۵- نتایج بررسی ویژگی های فردی و حرفه ای کشاورزان دهستان قراتوره.....
۱۲۶.....	۲-۲-۵- هدف اول: تدوین شاخص های توسعه کشاورزی به منظور سنجش وضعیت کشاورزی منطقه مورد مطالعه.....
۱۲۶.....	۳-۲-۵- هدف دوم: بررسی نتایج در زمینه تعیین و اندازه گیری سطح توسعه یافتگی روستاهای دهستان قراتوره بر اساس شاخص های توسعه کشاورزی.....
۱۳۰.....	۴-۲-۵- بررسی نتایج در زمینه رتبه بندی روستاهای دهستان قراتوره از لحاظ هر یک از مؤلفه های توسعه کشاورزی.....
۱۳۲.....	۵-۲-۵- هدف سوم: شناسایی موانع و تنگناهای توسعه کشاورزی در دهستان قراتوره و اولویت بندی این موانع به تفکیک روستاهای مورد مطالعه.....
۱۳۷.....	۴-۵- پیشنهادها.....
۱۳۹.....	۱-۴-۵- پیشنهادهایی برای طرح های آینده.....
۱۴۰.....	فهرست منابع.....
۱۵۷.....	ضمائم.....

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول (۱-۳) : آمار کشاورزان دهستان قراتوره و میزان اراضی آن‌ها.....	۵۷
جدول (۲-۳) : شاخص‌های پژوهش.....	۶۱
جدول (۳-۳) : ماتریس تصمیم‌گیری چندشاخصه.....	۶۴
جدول (۱-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس سن.....	۸۰
جدول (۲-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان براساس سطح تحصیلات.....	۸۰
جدول (۳-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس میزان کل اراضی کشاورزی.....	۸۱
جدول (۴-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس میزان اراضی آبی.....	۸۱
جدول (۵-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان براساس میزان اراضی آبی تحت فشار(بارانی).....	۸۲
جدول (۶-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان براساس میزان اراضی قابل تبدیل به کشت آبی.....	۸۲
جدول (۷-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان براساس میزان اراضی باغی.....	۸۳
جدول (۸-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس تعداد قطعات اراضی.....	۸۳
جدول (۹-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس تعداد نیروی کار کشاورزی.....	۸۴
جدول (۱۰-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس ظرفیت اشتغال زایی کشاورزی.....	۸۴
جدول (۱۱-۴) : توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس بیمه اراضی کشاورزی.....	۸۵
جدول (۱۲-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان براساس میزان اعتبارات بانکی دریافتی برای توسعه کشاورزی.....	۸۵
جدول (۱۳-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس عضویت در شرکت تعاونی.....	۸۶
جدول (۱۴-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان براساس شرکت در کلاس‌های ترویجی.....	۸۶
جدول (۱۵-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان براساس اراضی تحت پوشش شرکت‌های مشاوره‌ای.....	۸۶
جدول (۱۶-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس ترتیب اولویت کشت.....	۸۷
جدول (۱۷-۴) : توزیع فراوانی کشاورزان بر اساس نظرات آن‌ها در ارتباط با وضعیت کشاورزی منطقه.....	۸۸
جدول (۱۸-۴) : رتبه‌بندی موانع توسعه کشاورزی.....	۸۹
جدول (۱۹-۴) : ماتریس تصمیم‌گیری.....	۱۵۸
جدول (۲۰-۴) : ماتریس استاندارد شده.....	۱۶۳
جدول (۲۱-۴) : ماتریس آنتروپی.....	۱۶۸
جدول (۲۲-۴) : محاسبه مقادیر و کمیات روش آنتروپی و وزن هر یک از شاخص‌ها.....	۱۷۵
جدول (۲۳-۴) : ماتریس بی‌مقیاس موزون.....	۱۷۶
جدول (۲۴-۴) : مقدار ایده‌آل مثبت و ایده‌آل منفی.....	۱۸۲
جدول (۲۵-۴) : رتبه‌بندی و نزدیکی نسبی روستاها به ایده‌آل مثبت و منفی شاخص‌های توسعه‌یافتگی.....	۹۱
جدول (۲۶-۴) : سطوح توسعه‌یافتگی کشاورزی روستاهای دهستان قراتوره بر اساس تکنیک تاپسیس.....	۹۲
جدول (۲۷-۴) : میانگین، انحراف معیار و ضریب اختلاف مربوط به شاخص‌های نیروی انسانی.....	۹۴
جدول (۲۸-۴) : میانگین، انحراف معیار و ضریب اختلاف مربوط به شاخص‌های زراعت و باغداری.....	۹۵
جدول (۲۹-۴) : میانگین، انحراف معیار و ضریب اختلاف مربوط به شاخص‌های منابع آب و آبیاری.....	۹۶
جدول (۳۰-۴) : میانگین، انحراف معیار و ضریب اختلاف مربوط به شاخص‌های دامپروری.....	۹۶
جدول (۳۱-۴) : میانگین، انحراف معیار و ضریب اختلاف مربوط به شاخص‌های مکانیزاسیون.....	۹۷

- جدول (۴-۳۲) : ضریب اختلاف نهایی مربوط به مؤلفه‌های توسعه کشاورزی..... ۹۸
- جدول (۴-۳۳) : رتبه روستاهای دهستان قراتوره از نظر شاخص‌های نیروی انسانی بر اساس مدل موریس..... ۹۹
- جدول (۴-۳۴) : رتبه روستاهای دهستان قراتوره از نظر شاخص‌های زراعت و باغداری بر اساس مدل موریس... ۱۰۲
- جدول (۴-۳۵) : رتبه روستاهای دهستان قراتوره از نظر شاخص‌های منابع آب و آبیاری بر اساس مدل موریس. ۱۰۵
- جدول (۴-۳۶) : رتبه روستاهای دهستان قراتوره از نظر شاخص‌های دامپروری بر اساس مدل موریس..... ۱۰۷
- جدول (۴-۳۷) : رتبه روستاهای دهستان قراتوره از نظر شاخص‌های مکانیزاسیون بر اساس مدل موریس..... ۱۱۰
- جدول (۴-۳۸): ضریب و رتبه توسعه‌یافتگی روستاهای دهستان قراتوره از نظر شاخص‌های توسعه کشاورزی تدوین شده..... ۱۱۳
- جدول (۴-۳۹) : عامل‌های استخراج شده از تحلیل عاملی موانع توسعه کشاورزی..... ۱۱۴
- جدول (۴-۴۰) : میزان بار عاملی متغیرهای استخراج شده از ماتریس دوران یافته..... ۱۱۷
- جدول (۴-۴۱) : اولویت‌بندی موانع توسعه کشاورزی دهستان قراتوره به تفکیک روستا..... ۱۱۹

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۵۴.....	شکل (۱-۲): چارچوب مفهومی تحقیق.....
۶۴.....	شکل (۱-۳): فرآیند تصمیم‌گیری چند معیاره.....
۶۸.....	شکل (۲-۳): جایگاه الگوریتم TOPSIS در بین مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره.....
۷۷.....	شکل (۳-۳): فرآیند پژوهش.....
۹۳.....	شکل (۱-۴): رتبه‌بندی روستاهای مورد مطالعه از لحاظ شاخص‌های توسعه کشاورزی.....
۱۰۰.....	شکل (۲-۴): ضریب موريس و وضعیت روستاهای مورد مطالعه از لحاظ شاخص‌های نیروی انسانی.....
۱۰۴.....	شکل (۳-۴): ضریب موريس و وضعیت روستاهای مورد مطالعه از لحاظ شاخص‌های زراعت و باغداری.....
۱۰۶.....	شکل (۴-۴): ضریب موريس و وضعیت روستاهای مورد مطالعه از لحاظ شاخص‌های منابع آب و آبیاری.....
۱۰۹.....	شکل (۵-۴): ضریب موريس و وضعیت روستاهای مورد مطالعه از لحاظ شاخص‌های دامپروری.....
۱۱۱.....	شکل (۶-۴): ضریب موريس و وضعیت روستاهای مورد مطالعه از لحاظ شاخص‌های مکانیزاسیون.....
۱۱۸.....	شکل (۷-۴): مدل تحلیلی موانع توسعه کشاورزی همراه با سهم درصد هر یک از عوامل.....

فصل اول

طرح پژوهش

۱-۱ - مقدمه

صاحب نظران توسعه با احتساب روستا به عنوان بخش مهمی از جامعه‌ی زیستی کشورها، راه اقتصادی کشورها (با نگاه کلان) و توسعه‌ی روستایی (با نگاه خرد) را در توسعه‌ی کشاورزی دیده اند. در این راستا بر اثرات عمده‌ی بخش کشاورزی همچون کاهش بیکاری، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، فقر، بالابردن سطح و کیفیت زندگی و... و همچنین تعادل توسعه بین نقاط شهری و روستایی تأکید نموده‌اند (شایان و همکاران، ۱۳۸۹). بخش کشاورزی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، بخش غالب اقتصاد ملی است. لذا رشد و توسعه اقتصادی این کشورها ارتباط نزدیکی با توسعه کلی بخش کشاورزی دارد، به بیانی دیگر توسعه کشاورزی در چهارچوب توسعه ملی یک کشور مورد بحث قرار می‌گیرد و به عنوان یک بخش اقتصادی مهم، نقشی حیاتی در توسعه ملی ایفا می‌نماید (تبرایی و حسن نژاد، ۱۳۸۸). به باور شولتز در کشورهای جهان سوم، کشاورزی نقش مهمی در تحقق توسعه برعهده دارد و مطلوب است که در این کشورها، توسعه کشاورزی نقش اصلی خود را در جریان توسعه دست کم تا فرا رسیدن این مرحله از خیز اقتصادی حفظ کند (شولتز^۱، ۲۰۰۴). در کشور ایران به خاطر اهمیت بخش دهقانی و روستایی و نیز به خاطر نوع ترکیب فعالیت‌ها در سطح بخش‌های اقتصادی، اتخاذ هر نوع الگوی توسعه اقتصادی و اجتماعی مستلزم رسیدن به درجاتی از توسعه و پیشرفت در کشاورزی است، تا هماهنگی لازم برای تحقق رشد اقتصادی ثمر بخش و موزون فراهم گردد (زنگی آبادی و سلطانی، ۱۳۸۷).

توسعه‌ی کشاورزی نیز همانند خود واژه «توسعه» در گذر زمان دچار تحول بنیادین شده است. توسعه کشاورزی فرآیندی پویا و پایدار برای افزایش محصولات کشاورزی و تغییرات بهینه در جهت بهبود زندگی کشاورزان است. رایینسون اقتصاددان انگلیسی و یکی از بزرگترین منتقدان سرمایه‌داری، کشاورزی را اساس و محور توسعه می‌داند و معتقد است که تولید مواد غذایی مؤثرترین سرمایه‌گذاری جانشین واردات است. در نظریه «داکوره» نیز همان هدفی دنبال می‌شود که رایینسون آن‌ها را مطرح کرده بود یعنی تولید مواد غذایی برای رسیدن به توسعه، داکوره معتقد است که مسئله‌ی گرسنگی و رفع کمبود غذایی می‌تواند هدایت‌کننده‌ی برنامه‌ی عمران و توسعه باشد (حامد مقدم، ۱۳۷۲). علاوه بر این توسعه کشاورزی سهم مهمی در غلبه بر فقر دارد (اودینت و هارالامبوس^۲، ۲۰۰۵).

۱ . Schultz

۲ . Audinet & Haralambous

از نظر اسملسر^۱ توسعه اقتصادی در زمینه کشاورزی هنگامی روی می‌دهد که جامعه از حالت زراعت در حد معیشت، به طرف تولید محصولات کشاورزی برای تجارت پیش رود (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲). توسعه بخش کشاورزی امروزه مستلزم ارتقای آگاهی، درک و شناخت کافی نسبت به منابع انسانی شاغل در این بخش و توجه بیش از پیش به نیازهای این قشر در توسعه‌ی روز افزون منابع انسانی در دستیابی به اهداف توسعه کشاورزی است (رکن الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۸).

یکی از مهمترین نکته‌هایی که در برنامه‌ریزی کلان کشور نباید از آن غفلت شود، اهمیت روستا و کشاورزی است؛ چرا که اگر قرار است توسعه‌ای انجام گیرد و خود مستمر باشد، باید به‌طور اعم از مناطق روستایی و به‌طور اخص از بخش کشاورزی آغاز شود، زیرا مسائل اساسی فقر گسترده چه در شهر و چه در روستا، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده همگی ریشه در روستا دارد (آسایش، ۱۳۷۴). برنامه‌ریزی در بخش کشاورزی از ظرافت و پیچیدگی خاصی برخوردار است و به‌طور کلی برنامه‌ریزی در بخش کشاورزی (همانند سایر بخش‌ها) باید ماهیت توسعه‌ای داشته باشد و توسعه یک بخش بدون توسعه ملی و فراگیر چندان مفهوم درستی پیدا نمی‌کند. به بیان دیگر توسعه کشاورزی باید در بطن توسعه ملی لحاظ شود. با تکیه بر تحقیقات علمی دقیق و با توجه به شناخت توانایی‌ها و قابلیت‌های هر منطقه می‌توان به برنامه‌ریزی توسعه کشاورزی اصولی و دقیق پرداخت. از این جهت، ضرورت ایجاد می‌نماید که مناطق کشاورزی از لحاظ میزان توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی شوند تا با برنامه‌ریزی‌های دقیق در راستای رسیدن به توسعه پایدار کشاورزی و رفع نابرابری‌های توسعه محلی و منطقه‌ای اقدام شود. برای این که بتوانیم برای توسعه کشاورزی برنامه‌ریزی کنیم لازم است که وضعیت موجود را مشخص کنیم. بنابراین باید اطلاعات مربوط به وضعیت شاخص‌های توسعه را در منطقه مورد نظر شناسایی کنیم تا برنامه‌ریزی منطبق بر شرایط موجود تدوین گردد.

از آنجاکه یک چهارم اراضی کشاورزی شهرستان دیواندره از بین ۹ دهستان شهرستان، در دهستان قراتوره واقع شده است. به همین دلیل سالانه بیشترین تولیدات زراعی شهرستان به لحاظ برخورداری از امکان کشت محصولات زراعی نظیر گندم، جو متعلق به این دهستان می‌باشد، که به نوبه خود می‌تواند تقویت‌کننده اقتصاد کشاورزی شهرستان باشد. کشاورزی می‌تواند موجبات اشتغال جوانان روستایی رو فراهم کند و بخش‌های صنعت و خدمات را در منطقه بهبود بخشد. بنابراین با مطالعه وضعیت منطقه در زمینه کشاورزی می‌توان تنگناها و کمبودهای توسعه کشاورزی را شناخت و به برنامه‌ریزی دقیق پرداخت. با توسعه زیربنای فیزیکی و توسعه فناوری می‌توان از سیل مهاجرت روستائیان به شهر جلوگیری کرد. در این راستا، پژوهش

---

۱ . Smelser

حاضر بر آن است تا با استفاده از شاخص‌های توسعه کشاورزی به سنجش سطح نسبی توسعه‌یافتگی کشاورزی بین روستاهای دهستان قراتوره پردازد.

۱-۲- بیان مسئله

علی‌رغم تفاوت‌های طبیعی و با توجه به دخالت انسان از طریق پروژه‌های توسعه‌ای و در نظر داشتن این مسأله که توزیع نامتعادل منابع و عوامل اقتصادی و اجتماعی، استعدادها و قابلیت‌های متفاوتی را برای مناطق مختلف به همراه داشته و از آنجا که یکی از بنیان‌های اطلاعاتی لازم برای برنامه‌ریزی صحیح ملی، منطقه‌ای و محلی آگاهی از توانمندی‌های مناطق مختلف برای برنامه‌ریزی و تخصیص اعتبارات و منابع میان مناطق مختلف است، لذا شناسایی جایگاه منطقه و ویژگی‌های توسعه‌ای در منطقه مورد مطالعه و رتبه‌بندی سطوح برخورداری از مواهب توسعه، امری ضروری است. در این راستا توجه به پتانسیل‌های موجود در بخش کشاورزی و توان و امکانات تولیدی و نیروی انسانی پرتوان بخش کشاورزی، می‌تواند در دستیابی به توسعه ملی نقش مهمی داشته باشد. از آنجا که مشکلات و مسائل موجود در بخش کشاورزی بسته به هر منطقه متفاوت می‌باشد، لازم است توجه خاصی به برنامه‌ریزی منطقه‌ای و محلی نمود تا اولویت‌های موجود در هر منطقه به‌طور دقیق مشخص گردد. به‌عبارت دیگر برنامه‌ریزی در کشاورزی بایستی با شناخت کامل از سطح کوچک و به‌صورت منطقه‌ای انجام گیرد تا در تصمیمات کلان کشوری بازده مناسب داشته باشد.

کشاورزی در دهستان قراتوره به‌رغم وجود منابع قابل توجه و استعدادها و پتانسیل‌های بالقوه از جمله دارا بودن بیشترین وسعت اراضی کشاورزی شهرستان (۳۶۷۳۰ هکتار (۲۴٪) حدود یک چهارم از بین ۱۵۰۰۰۰ هکتار اراضی کشاورزی ۹ دهستان)، بیشترین تعداد کشاورزان از تعداد کل ۱۳۰۰۰ بهره‌بردار کشاورز شهرستان (۲۸۰۰ بهره‌بردار)، بیشترین عملکرد تولیدات زراعی شهرستان (جهاد کشاورزی دیواندره، ۱۳۹۰)، با ضعف‌هایی از قبیل کمبود منابع آب و عدم مهار آب‌های سطحی منطقه، عدم ارائه تسهیلات بانکی کافی به کشاورزان، نبود تداوم آموزشی برنامه‌های پویای ترویج کشاورزی، ضعف در مدیریت، پراکندگی و کوچکی قطعات، عدم اجرای طرح یکپارچه‌سازی در منطقه و اعمال شیوه‌های سنتی تولید، انجام نشدن تحقیقات لازم در منطقه به‌منظور استفاده بهینه در امر کشاورزی، زراعت دیم و نابرابری توسعه کشاورزی مواجه است و به‌رغم توانمندی‌های قابل توجه در تمام روستاها تنها قسمت محدودی از منابع و استعدادهای طبیعی موجود را مورد بهره‌برداری قرار می‌دهد. بهره‌وری منابع در این منطقه در حد قابل قبول نیست که منجر به پیامدهایی از قبیل مهاجرت کشاورزان و روی آوردن آن‌ها به مشاغل کاذب در حاشیه شهرها شده است. همچنین پایین بودن سطح سواد روستاییان و به‌تبع آن عدم برخورداری آن‌ها از دانش فنی لازم و استفاده از روش‌های سنتی کشت به جای شیوه‌های تولید مکانیزه منجر شده آن‌ها کشاورزی معیشتی داشته باشند. از سوی دیگر بر اثر سطح پایین فناوری کشاورزی در روستاها، مخاطرات طبیعی بسیار همچون

خشکسالی، سرمازدگی و بحران کمبود آب اقتصاد روستایان منطقه را به چالش کشانده، به گونه‌ای که مهاجرت گسترده‌ی روستاییان به کانون‌های شهری به بی‌تعدالی منطقه‌ای در این نواحی دامن زده است. محدودیت باغداری در منطقه، عدم کشت گلخانه‌ای، کمبود تأسیسات زیربنایی مناسب برای نگهداری محصولات کشاورزی، عدم وجود صنایع تبدیلی و تکمیلی فرآورده‌های کشاورزی در دهستان، همه دلایلی از مشکلات و نابرابری توسعه کشاورزی هستند. لذا مسأله‌ی عدم شناخت سطوح کشاورزی در نواحی مختلف منجر به برداشت یکسان از تمامی نقاط دهستان شده است و این مسأله منجر به ارائه راهبردهای مقطعی کلی برای روستاهایی با قابلیت‌ها و سطوح توسعه متفاوت شده است. لذا این سؤال مطرح می‌باشد که با توجه به مجموعه‌ی محدودیت‌ها و نکات مذکور، اعتبارات و منابع شهرستان باید چگونه بین روستاها تخصیص یابد؟ به طوری که ضمن لحاظ نمودن اهمیت و وزن شاخص‌های تخصیص اعتبار، توزیع آن بین روستاهای محروم‌تر که تخصیص منابع آن‌ها ضروری‌تر تشخیص داده می‌شود، به طور متعادل صورت گرفته و باعث کاهش نابرابری شود. حل مسائل مذکور ضرورت بررسی سطوح توسعه مناطق نسبت به یکدیگر و تعیین اولویت‌های توسعه مناطق و همچنین علل توسعه نیافتگی کشاورزی و شناخت و برطرف کردن موانع و مشکلات و بالفعل نمودن استعدادها و توان‌ها در این دهستان را ایجاب نمود.

۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

ضرورت پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که توسعه کشاورزی از مهمترین مسائلی است که اقتصاد و اجتماع کشور با آن روبه‌روست. تفکری در واژه‌های تولید، مواد خام، بهره‌وری، مهاجرت از روستا به شهر، اشتغال و توسعه پایدار ضرورت مطالعه ابعاد مختلف توسعه کشاورزی را به‌عنوان پیش‌شرط توسعه پایدار روستایی مشخص می‌سازد. اهمیت توسعه کشاورزی و لزوم توجه بیشتر ناشی از این است که در برنامه‌های توسعه اقتصادی علاوه بر هدف افزایش درآمد مالی به هدف‌های رفاهی نیز توجهی روز افزون می‌شود.

توسعه کشاورزی در مناطق روستایی دهستان قراتوره مثل سایر مناطق روستایی شهرستان از مشکلات زیادی رنج می‌برد. به دلیل محرومیتی که در زمینه توسعه کشاورزی منطقه وجود دارد مهاجرت از روستاها به شهرستان دیواندره و دیگر شهرستان‌های اطراف همچنان ادامه دارد. این دهستان از جمله مناطقی است که مطالعات علمی و عمیقی را می‌طلبد تا بر اساس آن، برنامه‌هایی متناسب با توانمندی‌های بالقوه و بالفعل نقاط روستایی در این منطقه تنظیم و اجرا شود. بنابراین بازنگری و تحول در دیدگاه‌های توسعه و ایجاد شرایط مناسب در جهت تغییرات اقتصادی، امری ضروری است؛ به این طریق ضمن شناسایی هر یک از روستاها از نظر شاخص‌های مختلف توسعه، راهکارهای مناسبی برای توزیع امکانات و خدمات برای مدیران اجرایی در سطوح محلی ارائه خواهد شد و نیازمندی‌های روستاهای دهستان در یک ارزیابی نسبی